جۆن ستیوارت میل، تیۆرسینی سودگەرایی گشتیی

نەسترن علوی زادگان

لە فارسییەوە: ڕەزا هەورامی

گۆڤارێکی فکریی و کۆمەڵگەییە
جارێک دەردەچێت
ژمارە (٣٧)
شوباتی ٢٠١٣ ساڵی هەشتەم

جۆن ستیوارت میل ناودارترین بیرمەندو فەیلەسوفی ئینگلیزی زمانی سەدەی نۆزدەیەمە، کە کاریگەرییەکی گەورەی لەسەر فەلسەفەی ئەوروپا بەجێهێشت، میل ڕوانینە فەلسەفیەکانی خۆی لەبواری ماف، ئابوری ، دەروونناسی، لۆژیك ، بیرکاری وشیکردنەوەی زماندا پەرەپێداو بە شێوازناسیی زانستیشەوە خەریك بوو. گرنگترین تیۆریی میل لەبارەی ڕوانینی سودی گشتییەوەیە، کە لە تەواوکاری ئەم تیۆرییەیدا باوکی ڕۆڵی بەرچاوی هەبوو. جێمز میل، باوکی ستیوارت میل لەو باوەڕەدابوو، کە کورەکەی بە جۆریك پەروەردەبکات، کە بیکاتە ((ژمێرەرێکی خێرا)). لەم کارەشیدا تا ئەندازەیەکی زۆر سەرکەوتوبوو، بەشێوەیەك کە کورەکەی لەتەمەنی سی ساڵیدا، لەگەل زمانی یۆنانی ئاشنابوو لە هەشت ساڵیدا دەیتوانی تێکستە لاتینییەکان بخوێنێتەوە، بەدرێژایی کاتیش خەریکی زانستی مێژوو بوو لە زانستە جیاوازەکانی وەك ماف، لۆژیك، ئابوری ودەروونناسیدا شارەزایی هەبوو. کۆششەکانی باوکی لە پەروەردە و ڕاهێنانی میلدا ڕۆڵی گرنگی هەبوو. ئەو لە ١٤ ساڵیدا توانیی کتێبی(بنەما سەرتاییەکانی ئابوری سیاسی) لەسەر بنەمای فێربوون و تێگەیشتنەکانی باوکی بخوێنێت. باوکی میل ، لایەنگری توندی سودگەرایی و دۆستی نزیکی(جێرمی بێنتام) بوو.

بەم هۆیەوە کتێبی ((تیۆری یاسادانەریی)) یەکەی بێنتامی دایە میل و بە خوێندنەوەی ئەم بەرهەمە، میل چوارچێوەی هزریی وتیۆری خۆی بردە پێشەوە. ئەو لەم بارەیەوە دەنوسێت:(هەستم کرد برامە بەرزاییەك کە لەوێوە دەتوانم قەڵەمرەوی فراوانی زەینم ببینمەوە و تێبگەم کە پانتایی زەینم تا ئەو شوێنەیە کە ئەنجامە فکریەکانی ، لە ژماردن نایەت). ئەم کتێبە ڕوانینی فەلسەفیی میل ی دەوڵەمەند کرد و وایلێکرد بتوانێت زۆرێك لە جیهانبینییە فەلسەفیەکانی خۆی لەسەر دابمەزرێنێت و ئومێدی ئەوەشی دایە، کەبەسود وەرگرتن لەم تێڕوانینە، ژیانی خۆی باشتر بکات. بەم شێوەیە باوکی میل، توانیبووی بیکاتە ئەو ژمێرەرە خێرایە، بەلام ئەم بلیمەتییە تا ئەندازەیەکی زۆر میلی دوچاری سەرئێشە و نائومێدی کردبوو و لە بیست ساڵیدا توندترین هێرشی دەمارگرژی ڕووی تێکردبوو و دۆخێکی ناتەواوی وەرگرتبوو. دەیویست بگاتە تەواوی ئامانجەکانی و سەرجەم چاکسازییەکانی لەبارەی کۆمەڵگە ویاساوە بە ئەنجام بگەیەنێت ، بەلام بە ئەنجام نەگەیشتنی ئاواتەکانی ، نائومێدو هیوابراو ببوو. میل دەبوو بۆ ڕۆژە سەختەکان و ڕوبەڕووبوونەوەی کێشەکانیش پەروەردە دەکرا، بەلام

ئامادەیی شکستهێنانی نەبوو. ئەم دۆخە درێژەی کێشا، تا ئەوەی کەوتە خوێندنەوەی داستانێك لەبارەی منداڵێك کە دوای مەرگی باوکی، ببووە هۆی هیوا و دڵگەرمی خێزانەکەی. بە خوێندنەوەی ئەم بەرهەمە، میل لە بێهیوایی رزگاری بوو، توانی بگەڕێتەوە بۆ رۆژەکانی کۆششکردنی زانستیانەی رابردو. بەو جیاوازییەی کەبەرهەمەکانی رەنگی هۆنراوە و هونەر وفەرهەنگییان گرتەخۆ. نوسین وبەرهەمە ئاکاریی وسیاسیەکانی میل، واتە(سودگەرایی ولەبارەی ئازادییەوە)، گرنگترین پەیامی ئەو هەژمار دەکرێن و ئەمانە گرنگترین دیدگای ئەون، کە هەمیشە جێگەی سەرنج و رەخنەی بیرمەندانن. ئامانجی میل لە کتێبی سودگەرایی ، ئەوەیە کە لە دیدگای بێنتام و تیۆرییەکەی بەرگری بکات. ئەو و باوکی لە لایەنگرانی تیۆرەکەی بێنتام بوون. لە دیدی میلەوە، کاری باش ئەوەیە کە باشترین رەزامەندی بۆ زۆرترین خەڵك بەدەست بهێنێت، واتە کارەباشەکان ، لەگەڵ پێوەری رەزامەندی وخواست وچێژی خەڵك دا بپێورێن. میل لەبارەی رێژەی نێوان حاڵەتی زەینی و دنیای دەرەوەدا، تیۆرییەکی تایبەتی هەیە ئەم دیدگایەش، یەکەمین نوسراوە لە مەر دیاردەگەرایی. تیۆرییەك کە بڕوای وایە ، شتە فیزیکییەکان، هەمیشە بەر هەست دەکەونەوە.

بەرهەم و نوسراوەکانی :

١-سیستمی لۆژیك: ئەم وتارە کە نوسراوێکە لە ئەزمونگەرایی زیادەڕۆیی میل، لە ساڵی (١٨٤٣) ز بڵاوکرایەوە. ئەو لەم کتێبەدا بانگەشەی ئەوە دەکات، تەنانەت یاسا لۆژیکیپەکانیش چییەتیەکی ئەزمونییان هەیە. ئەم نوسینە ، لێکۆڵینەوە ومەسەلەی گرنگی لەبارەی(استقرا)* وە، تێدایە.

٢-لەبارەی ئازادییەوە: ئەم کتێبەش کە بە ناکۆکی کەمپنە و دەسەڵاتی دەولەتی دیموکراسیەوە خەریك بووە، لەساڵی (١٨٥٩)ز چاپکرا. میل لەم بەرهەمەی خۆیدا ئەوە پێشنیاردەکات، کە دەولەت مافی نییە تاك ناچار بە کارێك بکات، کە تەواو لەبەرژەوەندی تاکەکە خۆیدا بێت.

٣-سودگەرایی : ئەم بەرهەمە، هەولی میل بۆ روونکردنەوەی چەمکی سودگەرایی لای بێنتام دەردەخات. لەم کتێبەیدا توانیویەتی ئەو مەسەلەیە روون بکاتەوە، کە پێویستە لە رەهەندەکانی چۆنیەتی چێژ و ئازاریش بروانرێت.

٤-رەخنە: لەدیدگای سودگەراکانەوە کارێ باش، کارێکە کە زۆرترین رەزامەندی بۆ خەڵك دەستەبەر بکات. ئامانج لەمەدا، رەزامەندییە کە باشی کارێك دیاریدەکات. دەتوانرێ ئەم رەزامەندییەش لە سایەی چێژدا هەست پێبکرێت. بەم پێیە ، لەروانینی سودگەراکانەوە ئەو چێژە کە بەها و پێگەی باشە و خراپە دیاری دەکات. چێژێك کە هیچ پێوەرێکی دیاریکراوی لەبارەوە نییە و لەهیچ یەك لە تیۆرە ئاکارییەکاندا وەك ئامانج هەژمار ناکرێت. بەرەنجامی ئاکاریی تیۆری سودگەراکان ئەوەیە، کە دەبێت چێژ وەك ئامانج چاوی لێبکرێت و بەها وگرنگی پێبدرێت. خواست وپەسەندکراوی خەلك وەك پێوەرێك بۆ کرداری باش دێتە ئەژمار، لەکاتێکدا ناتوانرێت رەزامەندی، خواست و مەیلی تاکەکان وەك کرداری باش چاوی لێبکرێت. بەها ئاکاریی و کردە باشەکان، لە خۆیاندا روونن و ناتوانرێت پێوەرێك لە دەرەوەی ئەم باڵاییەوە بۆ جیاکردنەوەیان بەکاربگیرێت. میل زیاتر بیرکردنەوە و دیدگاکەی باوکی بەکاردەهێنا و ئەم تیۆرییانەی لە وتار ونوسینەکانیدا بەیان کردوە. لە تەواوی نوسین وکتێبەکانیدا، میل دیدگا وبیرکردنەوەکانی کەلە باوکییەوە وەریگرتوە، نیشاندەدات. وەك بڵێیت هەرگیز نەیتوانیووە لە چوارچێوەی ئەم فێربوونە بچێتە دەرەوە و بەلەبەرچاو گرتنی بەرژەوەندی گشتی و واقیع بینی ، راستییە کۆمەڵایەتییەکانی دەرخستوە.

* استقرا و : شێوازێکی شیکاری وبەدوواداچوونی بەڵگەکارییە، کە لەسەر بنەمای تێگەیشتن لەبەش، وەك بەرەنجامی تێگەیشتن لە گشت بەکاردەهێنرێت، کە لەرێگەیەوە دەگەینە بریارێکی گشتی لەسەر (کۆ) بەرمەبنای تایبەتمەندییە رەگەزییەکانی هەموو تاکەکان(وەرگێر)

پەراوێزەکان

١-رسالە دربارە ئزادی، جان استوارت میل، ترجمە جواد،شیخ الاسلامی، تهران: انتشارات علمی و فرهنطی، ١٣٦٣.
٢-فیلسوفان بزرگ، از سقراط تا فوکو، ترجمە ابوالفضل توکلي، تهران: کتاب پارسه، ١٣٨٨.
٣-بنتام، میل و مکتب فایده گرایی، نیکولاس کاپ الدی، ترجمە محمد بقایی، تهران: اقبال، ١٣٨٤.
٤-روزنامە رسالت، شماره ٧٦٣٨ به تاریخ ٩١/٦/٢٦، صفحه ١٨ اندیشه

سەرچاوە:

http://www.magiran.com/npview.
٢٥٨٢٩٧٩=asp?ID